

פרקטיקה קהילתית ביקורתית מודעת-עוני: מסגרת מושגית

רוני סטריאר¹

מראשית התפתחותה כמקצוע וכתחום דעת מדעי ראתה העבודה הסוציאלית בקהילות החיות בתנאי עוני את אחת אוכלוסיות היעד המרכזיות שלה, הן בפרקטיקה והן במחקר. ההתרחבות המתמדת של ממדי האי-שוויון והעוני, הן בישראל והן בעולם, מחייבת את המקצוע לחזור למקורותיו ולהציע ערכים, ידע וכלים קהילתיים המסוגלים לסייע בידי קהילות אלה להתמודד עם שורשי העוני ועם השלכותיו. מאמר זה מציע מסגרת מושגית ייחודית לפרקטיקה קהילתית מודעת-עוני. מסגרת זו מתייחסת לחמישה מאפיינים עיקריים של קהילות מוכות עוני: שוליות מתקדמת, תלות, קיפוח רב-ממדי, דיכוי תודעתי מופנם ומניעת השתתפות. המאמר מציג עקרונות יסוד לפרקטיקה קהילתית מודעת-עוני: מעורבות עמוקה בחיי הקהילה, עידוד שותפויות שוויוניות, למידה מתמדת מתוך ידע קהילתי, דבקות בגישה השתתפותית, פיתוח שיח זכויות חברתיות, חתירה לשינוי ביחסי הכוח והעוצמה, התמודדות עם הצטלבות מיקומי שוליים, קידום תודעה קהילתית ביקורתית וגיבוש שיטות המשלבות מיקרו ומקרו פרקטיקה במרחב הקהילתי.

מילות מפתח: עוני, פרקטיקה קהילתית, עבודה סוציאלית מודעת-עוני, פרקטיקה ביקורתית

1 פרופסור חבר, המרכז הבין תחומי לחקר העוני וההדרה החברתית, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.

המאמר מבוסס על מודל פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני המיושם במרכזי עוצמה. מודל זה פותח במסגרת שיתוף פעולה בין משרד העבודה והרווחה, קרן רשי" וגוינט-אשלים. בתהליך הפיתוח נטלו חלק אסנת אביבי, אביטל בן-שלום, עירית בשן, נורית ויסברג-נקש ואפרת כהנא-בקלר.

1. מבוא

מאמר זה נכתב על רקע שלושה תהליכים מקבילים: התרחבות ממדי האי-שוויון הכלכלי, המעמיקה את הפערים החברתיים השוררים בין קהילות עניות לעשירות (World Bank, 2020); הדחקה מתמשכת של בעיית העוני והתעלמות ממנה בסדר היום של מקצוע העבודה הסוציאלית (Garrett, 2002); שחיקת מעמדה והתפתחותה התיאורטית, המתודולוגית והציבורית של העבודה הסוציאלית הקהילתית בהשוואה לתחומי עשייה אחרים בעבודה סוציאלית (Reisch, 2016). תהליכים אלה הם חלק מתהליך נרחב יותר של התרחקות הדרגתית של המקצוע מתחום המקרו-פרקטיקה (Segal-Engelchin, & Kaufman, 2008). על רקע התחוללותם הולכות ומתגבשות פרקטיקות מודעות-עוני בעבודה סוציאלית (אלדר-אבידן, 2011; סטריאר, 1995, 2001; קרומר-נבו, 2015). חוקרים ואנשי מקצוע משירותי הרווחה הציבוריים משקיעים, בשנים האחרונות, מאמצים רבים להקנות ידע, ערכים ומיומנויות שיקדמו את העבודה הסוציאלית המודעת-עוני (קרומר-נבו, וייס-גל ומוניקנדס, 2008; קרומר-נבו, וייס-גל ולוין, 2010). כחלק ממאמצים חשובים אלה, מאמר זה מציע מסגרת מושגית לפרקטיקה מודעת-עוני בקהילה. המאמר סוקר את הספרות המקצועית הרלוונטית, מתאר את מאפייני הקהילות המצויות בתנאי עוני ומציג את עקרונות הפעולה.

2. פרקטיקה קהילתית עם קהילות החיות בעוני

פרקטיקה קהילתית או עבודה סוציאלית קהילתית הן אחד היסודות המרכזיים של מקצוע העבודה הסוציאלית. שורשיה נטועים עמוק בהיסטוריה של העבודה הסוציאלית (Weil, 2005). מטרתה ומחויבותה הבסיסית של הפרקטיקה הקהילתית הייתה ועודנה לקדם את מעורבותם ואת התארגנותם הפעילה של חברי קהילות וארגונים קהילתיים לטובתן של קהילות, ובמיוחד קהילות החיות בתנאי דיכוי, עוני והדרה. אחת האסטרטגיות המובילות להגשמת מטרה זו היא שינוי חברתי (Gutiérrez, Santiago, & Soska, 2015). זאת ועוד, מטרתה של הפרקטיקה הקהילתית היא לאפשר לאנשים בקהילה לזהות את צורכיהם, להצביע על האינטרסים המשותפים להם, לפתח את האמון שלהם בעצמם ואת רצונם לעסוק בקידום האינטרסים האלה, להשיג את המשאבים הנחוצים ולפעול יחד כדי לחולל שינוי בחייהם ובחיי הסובבים אותם (יצחקי ובוסטין, 2012). ככלל, הפרקטיקה הקהילתית נעזרת בגישות השתתפותיות ודמוקרטיות למימוש ערכי הליבה של מקצוע העבודה הסוציאלית: צדק חברתי, מימוש הגדרה עצמית, כבוד לשונות, חתירה לשוויון ומאבק בביטויים של דיכוי וקיפוח (Checkoway, 1997). פרקטיקה קהילתית כוללת מגוון תחומי עשייה, ובהם תכנון, ארגון, פיתוח ושינוי חברתי (סדן, 2009). עם עקרונותיה המרכזיים נמנים שיתוף תושבים, בניית קהילה, בניית יכולות והעצמה (יצחקי ובוסטין, 2012). עוד היא כוללת אסטרטגיות ומודלים שונים לשינוי הקהילה, כגון פיתוח מקומי, תכנון חברתי

והפעלה חברתית (Rothman, 1996) וכן מודלים המשלבים אסטרטגיות שונות לקידום מטרות קהילתיות (Boehm & Cnaan, 2012).

קהילות החיות במצבי עוני והדרה ניצבו, כאמור, במרכזה של התפתחות הפרקטיקה הקהילתית בעבודה סוציאלית. מבחינה היסטורית הגיעה הפרקטיקה הקהילתית בקרב אותן קהילות לשיאה בשנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת בארצות הברית (Reisch, 2018). באותן שנים התבטאה מעורבותם של עובדים סוציאליים בפרקטיקה הקהילתית בקידום ארגונים והתארגנויות קהילתיות רדיקליות בשכונות המצוקה של ערים גדולות בארצות הברית וכן בתמיכה בתנועות חברתיות רבות שקידמו זכויות אזרחיות ובתנועות המחאה נגד מלחמת וייטנאם (Hardcastle, Powers, & Wenocur, 2004). גם בישראל נטועים שורשיה של העבודה הסוציאלית הקהילתית בעשייה בקרב קהילות עניות ומודרות. בשנות ה-60 של המאה שעברה פעלו עובדים קהילתיים רבים בשיכונני עולים ובשכונות מצוקה (סדן, 2009). באותן שנים העסיק משרד הסעד עובדים קהילתיים בשכונות מצוקה בערים ובעיירות פיתוח, כדי להיטיב עם קהילות אלה (סדן, 2009). עבודתם כללה פיתוח ועדי שכונה וועדי בית, פיתוח מנהיגות מקומית ופיתוח מענים קהילתיים למען ילדים, נוער, נשים, קשישים וקבוצות אחרות. מאוחר יותר, בשנות ה-70 וה-80, התרחבה העבודה הקהילתית בקרב קהילות עניות בישראל. עובדים קהילתיים רבים פעלו במסגרת מפעל שיקום שכונות, שנמשך עד 1997 (קאופמן, 2008). רבים מהם נטלו חלק בקידום תנועות מחאה, כגון תנועת הפנתרים השחורים ותנועת האוהלים בירושלים (קאופמן, 2012). בשנות ה-90 הוקמו עמותות קהילתיות שונות, כגון העמותה לסגור קהילתי, **משו"ב-מעורבות, יזיד, מהפך**, שתרמו רבות להתפתחותה של פרקטיקה קהילתית ביקורתית בקרב קהילות עניות בישראל.

כיום הפרקטיקה הקהילתית נאבקת על מקומה ועל מעמדה בשדה העבודה הסוציאלית, הן בישראל והן בעולם. על פי נתוני הארגון לקידום ארגון קהילתי וניהול חברתי (ACOSA), הארגון היציג העוסק בקידום מעמדה של המקרו-פרקטיקה בעבודה סוציאלית, מספר הסטודנטים המתמחים בעבודה קהילתית בתארים מתקדמים הולך ופוחת (ACOSA, 2017). עקב כך הצטמצם גם מספר המגמות ללימודים מתקדמים בתחום המקרו. גם בישראל המקצוע הולך ומתרחק מתחומי המקרו (שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002). זה קורה בשל מספר תהליכים מקבילים, ובהם קיצוצים תקציביים תכופים במערכת הרווחה, הכפפת העובדים הקהילתיים למחלקות העירוניות לשירותים חברתיים, העמוסות בעבודה פרטנית עם יחידים ועם משפחות, ותהליכי הפרטה שערערו את מעמדם של העובדים הסוציאליים הקהילתיים בשירות הציבורי (בלנק-גומל, 2018; סטריאר ועמיתים, 2017).

3. קהילות תחת עווי: השפעות

למושג קהילה הגדרות רבות ושונות (סדן, 2009). המכנה המשותף לכל ההגדרות ולכל סוגי הקהילות הוא מאפיין מרכזי או אינטרס או זהות משותפים. למרות המכנה המשותף, קהילות רחוקות מלהיות ישויות הומוגניות. לעיתים חבריהן עשויים להיות שונים זה מזה בדתם, בגילם, במוצאם, במגדרם או בכל מאפיין אחר (Block, 2018; Brent, 2004). בני אדם יכולים להיות חברים ביותר מקהילה אחת על בסיס מאפיינים מובהקים שונים. מלבד זאת יש סוגים שונים של קהילות – גיאוגרפיות, פונקציונליות, תודעתיות, וירטואליות ואחרות (בהם, 2004). במאמר זה נתייחס לקהילה כאל קבוצה של אנשים עם מאפיינים מובהקים משותפים, לרבות מאפיינים גיאוגרפיים, דמוגרפיים, חברתיים, כלכליים, תרבותיים, אתניים ותודעתיים.

השפעות העוני על הקהילה מרובות ומרחיקות לכת. מחקרים מלמדים שהעוני מבודד ומדיר קהילות, מעמיק את תלותן בממסד, מחולל קיפוח רב-ממדי, מצמצם את היקף ההשתתפות האזרחית של חבריהן ופוגע ביכולתן לגבש תודעה ביקורתית משותפת (Aldridge, Parekh, MacInnes, & Kenway, 2011). בה בעת, ביטויי העוני ודרכי התמודדות של קהילות עם מצב העוני משתנים בהתאם למאפיינים המייחדים כל קהילה (מרכז-פריפריה, עוני עירוני לעומת עוני כפרי, הרכב דמוגרפי וכן הלאה). יש גם הבדלים על רקע ההקשרים החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים הייחודיים המחוללים את העוני באותה קהילה (למשל: שלילת זכויות אזרחיות, חסמים ייחודיים בשוק עבודה, אפליה על רקע לאום או גזע או אי נגישות לשירותים). אנשים החיים בעוני נוטים להתקבץ לסביבות מגורים מסוימות מכוח תהליכים כלכליים, סוציולוגיים, דמוגרפיים ואורבניים, המקדמים ריכוז גיאוגרפי שלהם במרחב משותף. למרות השונות השוררת בין קהילות אלה, נציג להלן את המאפיינים המשותפים להן, כפי שתיארה אותם הספרות.

שוליות מתקדמת

ווקאנט (Wacquant, 2008) סבר שהקהילות העירוניות העניות חיות במצב של שוליות מתקדמת (advanced marginalization), משום שהן מושפעות מתהליכי ריכוז מרחבי ואתני. קאמינס (Cummins, 2018) הוסיף להגדרה זו וטען שהשימוש במונח "שוליות מתקדמת" הוא ניסיון לתאר את המנגנונים שבאמצעותם החברה הקפיטליסטית הניאו-ליברלית והבתר-תעשייתית חוסמת קהילות מרחביות מודרות מפני מסלולי ניעות חברתית. לטענתו, החסימה של מסלולי הניעות מונעת מאנשים החיים בעוני גישה לדיור הוגן, לשירותי בריאות נאותים, למערכת חינוך מיטבית, לתעסוקה בשכר הולם, לביטחון תעסוקתי ולביטחון אישי במרחב. כך קהילות החיות בעוני מודרות מתחומי חיים רבים בחברה. ניתוק זה מעצים את הניכור של הקהילה ואת אי אמונה במוסדות החברה ובסמליה. ווקאנט (Wacquant, 2008) אף כינה מצב זה, המביא לשחיקת ההון החברתי העומד לרשות

חברי קהילות אלה, "גטואיזציה יתר" (Hyper-Ghettoization). הון חברתי הוא מצבור המשאבים, הקשרים והיכולות הממשיים או הפוטנציאליים, העומדים לרשות בני אדם בזכות השתייכותם המתמשכת לרשת חברתית מסוימת. אחד הביטויים המרכזיים של שוליות מתקדמת הוא גירעון בהון חברתי מחבר ומגשר, המאפשר נגישות למשאבים ולהזדמנויות הנמצאים מחוץ לגבולות הקהילה (אמואל וכרמון, 2011).

אף שהמושג שוליות מתקדמת נטבע בארצות הברית, ניתן לראות גם במקומות אחרים בעולם, לרבות ישראל, מחקרים המתארים תופעה זו (אלון וכהן, 2011). הבידוד החברתי המאפיין את מצבי השוליות המתקדמת בא לידי ביטוי במרחק החברתי האובייקטיבי (צמצום או העדר קשר בין חברי הקהילה, צמצום או העדר קשר של חברי הקהילה עם חברי קהילות אחרות שאינן חיות בעוני) או במרחק החברתי הסובייקטיבי (תחושת ניתוק של הקהילה החיה בעוני מהחברה הכללית). ניכור הוא אחד המרכיבים העיקריים של תופעת ההדרה החברתית של קבוצות וקהילות (ATD Fourth World, 2005). על פי רוב, רמת הבידוד היא תולדה, לא רק של מצבה הכלכלי של הקהילה, אלא גם של תיוגה, החסמים המבניים שהיא ניצבת מולם, האפליה, הגזענות והקיפוח. אם כן, העוני פוגע פגיעה קשה בתשתית החברתית של הקהילה כולה. זאת ועוד, בידוד זה מעצים את תלותן של קהילות עניות במוסדות המדינה ומצמצם את יכולת הפעולה העצמאית שלהן.

תלות

קהילות שונות נהנות גם מרמות אוטונומיה שונות. וורן (Warren, 1964) הגדיר את התפקודים השונים של קהילה (ייצור-צריכה-חלוקה; חברות; פיקוח חברתי; השתתפות חברתית; עזרה הדדית) והבחין בין קהילות המתפקדות מתוך עצמאות גדולה יותר לבין קהילות התלויות יותר בסביבה.

עצמאות זו יכולה להתבטא בהיבט הכלכלי (יכולות כלכליות), התרבותי (פיתוח חיים תרבות עצמאיים), הפוליטי (חופש פוליטי לבטא ולממש אינטרסים פוליטיים ולפתח ביטוי פוליטי עצמאי) והמוסדי (החופש לפתח מוסדות קהילתיים) (Dobson, 2015). קהילות החיות בתנאי עוני מאופיינות ברמת תלות גבוהה; המחקרים מלמדים שאחת ההשפעות הקשות של חיים בעוני היא צמצום חריף של הזדמנויות כלכליות, חברתיות ופוליטיות. מצב זה מסביר את הקושי של קהילות עניות לספק את צורכיהן באמצעות שוק העבודה, קשרים חברתיים או השתתפות פוליטית באמצעות המערכות הדמוקרטיות הפורמליות. בהעדר משאבים כלכליים, חברתיים ופוליטיים, צורכי הקיום הבסיסי של קהילות החיות בעוני תלויים בקשת רחבה של מוסדות (שירותי רווחה, עמותות חסד, ארגוני החברה האזרחית, מוסדות השלטון המקומי ומשרדי ממשלה שונים). הסוציולוג האמריקני הנודע, וילסון (Wilson, 2009), שחקר קהילות עירוניות עניות בארצות הברית, מצא שאנשים החיים באזורים עניים תלויים מאוד במערכות חברתיות שמחוץ לקהילה, משום שהחברים

בקהילות אלה מנותקים מרשתות חברתיות המעניקות נגישות להזדמנויות חינוך ותעסוקה. בהעדר גישה לרשתות אלה, חברי הקהילות נלכדים יחד במעגל מקומי סגור. מצב זה מגביר את תלותה של הקהילה ושוחק את ההון החברתי שיש בידיה. קהילות אלה, המתקשות לקיים את עצמן, נוטות להשקיע פחות בפיתוח מוסדות בתחומים מרכזיים, כגון השכלה, כלכלה ומסחר (Oreopoulos, 2003).

חסכים רב-ממדיים

מחקרים מלמדים שעוני מתבטא בקהילות שונות במישור הכלכלי, המוסדי והמרחבי. העוני משפיע לרעה על הזדמנויות לתעסוקה, על רמת האבטלה, על פיתוח כלכלי מקומי, על נגישות לאנרגיה ועל יוקר המחיה (עלות הצרכים הבסיסיים). הוא פותח פערים ברמת החינוך, הבריאות, איכות הסביבה, התחבורה ותחומים רבים אחרים (World Bank, 2020). קהילות החיות בעוני סובלות מהדרה מוסדית מתמשכת, מאי-נגישות למוקדי כוח, מהעדר תכנון מרחבי ומנגישות נמוכה לתעסוקה הולמת, לדירור בר-השגה, לתנאי דירור נאותים ולשירותים בסיסיים (Gardner, Tuchman, & Hawkins, 2010).

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019) מגלים שבישראל שוררים פערים קיצוניים בין שכונות ומועצות עשירות לבין שכונות ומועצות עניות – במספר שנות הלימוד, בשיעור בעלי ההשכלה האקדמית, במשלחי היד, ברמת ההשתתפות בשוק העבודה, ברמת ההכנסה, בשיעור מקבלי השלמת הכנסה או הבטחתה, בממוצע כלי הרכב למשפחה, בממוצע מספר חדרי המגורים למשפחה, בנגישות לאינטרנט ולמחשבים ובמדדים אחרים. קהילות עניות מתקשות להשיג מערך שלם של צרכים בסיסיים. קהילות עניות בישראל סובלות מרמות שונות של אי ביטחון תזונתי (אנדבלד, 2018). ככלל קהילות עניות חיות בתנאי בריאות ירודים יותר. באשר לישראל, נתוני ארגון הבריאות העולמי מראים שהיא נמנית עם 11 המדינות הנהנות מתוחלת החיים הגבוהה בעולם. ואולם בישראל עצמה יש הבדלים בולטים בתוחלת החיים בין קהילות שונות המגיעות מרקע חברתי-כלכלי שונה (Soskolne & Manor, 2010). הבדלים אלה נובעים, בין השאר, מהאי-שוויון החברתי המתבטא גם בנגישות נמוכה לשירותי בריאות. אברבוך ואבני (2007) מצאו קשר בין רמת ההכנסה למצב הבריאות ולתוחלת החיים.

גם בתחום החינוך ניכרים לעין הפערים בין הקהילות העניות לאמידות. כך, למשל, רוב הסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל הם יהודים, הגרים ביישובים השייכים לאשכול חברתי-כלכלי גבוה ואשר למדו בנתיב העיוני בבית הספר התיכון (בלס, 2018). השיעורים הנמוכים ביותר של סטודנטים במוסדות אלה הם של סטודנטים ערבים, הגרים ביישובים השייכים לאשכול חברתי-כלכלי נמוך. פערים דומים על רקע חברתי-כלכלי ניכרים בהיבטים רבים אחרים, כמו רמת הביטחון האישי, רמת הדירור, נגישות

לתחבורה, תשתיות, איכות הסביבה, שטחים ציבוריים וחשיפה לתרבות ולפנאי (OECD, 2003).

בעשורים האחרונים הושקע מאמץ גלובלי מוצלח בצמצום העוני הקיצוני בעולם. כך בין השנים 2008-2013 פחתה מדי שנה אוכלוסיית העניים ב-100 מיליון איש בממוצע. ואולם כעת הגלגל חוזר לאחור. משבר הקורונה החמיר את מצבן של קהילות עניות, הן בישראל והן בעולם. שנת 2020 הייתה השנה הראשונה מזה 30 שנה שעלה בה מספר האנשים העניים ברחבי העולם. מחקרים מראים שהמשבר הכלכלי העולמי דרדר את מצבם החברתי של קרוב לחצי מיליארד אנשים, 8% מכלל האוכלוסייה האנושית. מגפת הקורונה פגעה קשות באוכלוסיות עניות ובסיכויי צמצום העוני בעולם. בתחילת המגפה בחודש מארס העריכו אומדנים של הבנק העולמי והאו"ם שהקורונה תדחק שוב כ-60 מיליון בני אדם למצב של עוני קיצוני, כלומר לרמת חיים של פחות מ-1.90 דולר ליום. האומדנים המעודכנים מעריכים שמספר האנשים שילכדו בעוני קיצוני עובר את ה-200 מיליון. מצב זה מחייב חשיבה פורצת דרך בתחום העבודה הסוציאלית הקהילתית עם קהילות עניות (World Bank, 2020).

תודעה המפנימה דיכוי

קהילות מגדירות את עצמן באמצעות תודעתן. תהליך ההגדרה העצמית של קהילה הוא תהליך המחולל תודעה משותפת, וכינונה של תודעה משותפת הוא אחד הביטויים החשובים ביותר של הווייה קהילתית. התודעה הקהילתית מתבטאת במערך האמונות, ההנחות ותפיסות העולם המשותפות של חברי הקהילה. אצל הפרט התודעה היא המרחב הנפשי המאפשר לו להכיר את העצמי ואת המציאות. התודעה מתהווה ביחסי הגומלין שבין האדם לבין סביבתו. התודעה הפרטית ותפיסת המציאות החברתית של בני האדם מצויות ביחסי גומלין תמידיים; הן יוצרות זו את זו וניזונות זו מזו.

פריירה (Freire, 1993, 2013) טען שקהילות עניות מתקשות לגבש תודעה משותפת, בין השאר משום שהעוני מפלג את הקהילה ומפורר את לכידותה. חוקרים אחרים טענו שקהילות החיות בעוני חשופות לאמונות, להנחות ולתפיסות הגמוניות המתייגות אנשים החיים בעוני כאנשים נחותים ומובסים (רוזנפלד, 1993; Cozzarelli, Wilkinson, & Tagler, 2001), ומכאן שקהילות עניות סובלות מהכתמה (סטיגמטיזציה) חברתית כבדת משקל (Wacquant, 2008).

תנאי החיים המתוארים בספרות מקשים על חברי קהילות אלה לזהות את הסיבות לדיכויים וחוסמים את האפשרות להתגייס לפעולה משותפת לשינוי מצבם (Cowden & Singh, 2007). תודעתם של חברי קהילות העניות מותנית, ותלויה במידה רבה בתודעה השלטת. זאת ועוד, תודעתן של קהילות החיות בעוני מורכבת מדימויים מעמדיים,

תרבותיים ופוליטיים, המתייגים אותן כקהילות חלשות, נטולות יכולת הגדרה עצמית וחסרות קול. במובן זה תודעתה של הקהילה הענייה היא תודעה קהילתית שבויה. ביטויי התודעה של הקהילה הענייה דומים אפוא לאלה של עמים תחת שלטון קולוניאלי: תחושה של גזרת גורל, אי אמון בעצמם ובעולם, חוסר אונים נרכש ולעיתים אף שנאה עצמית. כל אלה ביטויי תודעה שמתפתחים מתוך תחושת הנחיתות.

מינעת השתתפות

קהילות החיות בעוני מתקשות לפתח דרכי השתתפות משותפות. ההשתתפות משקפת תהליך של מעורבות משותפת בהחלטות המשפיעות על חייהם של יחידים וקבוצות (Hart, 1992). ההשתתפות מוגדרת בספרות כמאמץ מאורגן הנחוץ להגברת השליטה של יחידים וקבוצות במשאבי חייהם. ליכולת זו חשיבות מכרעת בהתפתחות הקהילה (אגמון-שניר ושמר, 2016). עם זאת, מחקרים מראים שקהילות עניות ממעטות לקחת חלק בתהליכי קבלת החלטות הרלוונטיות לרווחתן ומתקשות להצמיח מנהיגות מייצגת (Awotona, 2012). מחקרים אלה מעידים על זיקה בין הקשר ומעמד חברתי לבין יכולת והזדמנויות להשתתף בחיים הדמוקרטיים (Krishna, 2008). שני הראשונים קובעים את שיעור הזמן והאנרגיה שפרטים מסוגלים להשקיע בהשתתפות בחיים הפוליטיים. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם מחקרים המתארים אנשים החיים בעוני כאנשים הממעטים לקחת חלק בפעילות קהילתית, חברתית ופוליטית (Fung, 2004). יחד עם זאת הראו מחקרים רבים שהשתתפות הקהילה היא תנאי הכרחי להצלחת תוכניות למניעת עוני וצמצומו (Crisp et al., 2016).

4. פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני: עקרונות פעולה

לצד מאפיינים לא מעודדים אלה מופיעות בספרות הישראלית והעולמית עדויות רבות המצביעות על חוסן, על יצירתיות, על יכולת התנגדות ועל יכולת פעולה משותפת של קהילות החיות בעוני (Lerch, 2017). פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני היא פרקטיקה החותרת לגלות את הכוחות הגלומים בקהילה. היא מבוססת על שני יסודות תיאורטיים: עקרונות של עבודה סוציאלית מודעת-עוני ופרקטיקה קהילתית ביקורתית. קרומר-נבו (2015) הגדירה את פרדיגמת העבודה הסוציאלית המודעת-עוני על פי ארבעה צירים מרכזיים. לפיהם נגדיר גם את הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני: **הציר האונטולוגי** – תפיסת העוני כבעיה מבנית רב-ממדית וכהפרה של זכויות אדם בסיסיות; תפיסה זו מכירה גם ביכולת הפעולה (agency) של אנשים החיים בעוני לטובת עצמם. ברוח זו נאבקות הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני בתהליכים הכרוכים בהפרת זכויות חברתיות של יחידים וקהילות לרווחה ולחוסן. **הציר האקסילוגי** – העמדה הערכית והמוסרית שיש

לנקוט בעבודה עם אנשים בעוני; הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני פועלת לקידום זכותיותיה של הקהילה להגדרה עצמית, להשתתפות ולשויון חברתי ומעודדת את התנגדותה לביטויים של אפליה, קיפוח ודיכוי. **הציר האפיסטמולוגי** – תהליך רכישת הידע; הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני ניזונה מידע מקומי של הקהילות המתמודדות עם עוני. קהילות אלה נושאות מטען עשיר של ידע שיש לרתום לפיתוח מענים מקומיים. **הציר המתודולוגי** – העבודה בשטח; הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני נוקטת מתודולוגיה שיסודותיה הם השתתפות, ביקורת וזכויות. מתודולוגיה זו מעודדת התארגנות קהילתית (תפיסה השתתפותית), הקוראת תיגר על חלוקת הכוח הבלתי-שוויונית בחברה (תפיסה ביקורתית), תוך קידום זכויות חברתיות ופרקטיקה של מדיניות המבוססת על הקהילה (Community-based policy practice). להלן מוצגים עקרונותיה של פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני.

מעורבות עמוקה בחיי הקהילה

כשהיא ניצבת מול ביטויי שוליות מתקדמת ובידוד חברתי, אחד מעקרונות הפעולה המרכזיים של פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני הוא מעורבות. מעורבות זו באה לידי ביטוי בארבעה ערוצים שונים: רגשי, מוסרי, אינטלקטואלי ומעשי.

הערוץ הרגשי משקף את יכולתם של אנשי מקצוע לבטא בתהליך העבודה עם חברי הקהילה את תחושותיהם ואת מעורבותם הרגשית. על פי מחקרם של ברספורד ועמיתים (Beresford, Croft, & Adshead, 2008), חוס, קרבה, התחשבות ואמפתיה הם מְכָעים חיוניים לביסוס אמון בקרב קהילות מודרות. על העובדים הסוציאליים לפעול אפוא מתוך הזדהות אישית גלויה עם חברי הקהילה.

הערוץ המוסרי משמע מעורבותו המוסרית של העובד בעבודה עם קהילות החיות בעוני. מעורבות זו דורשת מידה רבה של השתתפות רגשית בסבלם של חברי הקהילה תוך נקיטת עמדה ערכית-מקצועית ברורה (Beresford et al., 2008).

הערוץ האינטלקטואלי משקף את רמת הידע והמודעות של אנשי המקצוע בנוגע לבעיית העוני ולהשלכותיה על הקהילה. עוני והדרה הם תופעות מורכבות הדורשות בקיאות רבה ומודעות מעמיקה. על כן עבודה עם קהילות עניות ומודרות דורשת לימוד וחקירה מתמידים (Fook & Gardner, 2012). בין היתר נדרש ללמוד עקרונות יסוד של עבודה קהילתית, מודלים שונים של פרקטיקה קהילתית, כלים ומיומנויות לקידום התארגנות קהילתית.

הערוץ המעשי הוא ערוץ הפעולה. אל מול הייאוש, האי-אמון והתקיעות שחברי קהילות אלה חווים לעיתים מזומנות נדרשת פרקטיקה של מעורבות אינטנסיבית המחוללת שינוי. פרקטיקה זו מחייבת אנשי מקצוע ליטול סיכונים ולהתמודד עם חשיפה עצמית, עם

אפשרות של אובדן שליטה ועם תנאי אי-ודאות ועמימות. למרות המורכבות והרגישות הכרוכות בפרקטיקה קהילתית מודעת-עוני, העבודה המשותפת של אנשי מקצוע וחברי הקהילה מייצרת קרבה ואמון.

יצירת שותפות עם הקהילה

בשונה ממצב התלות של הקהילה במוסדות, פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מבוססת על יצירת שותפות שוויונית עם חברי הקהילה החיים בעוני, כלומר מערכת יחסים שיש בה שוויון, כבוד הדדי ותהליך לימוד משותף של העובדים הסוציאליים והקהילה (רוזנפלד, Gupta & Blewett, 1993). עיקרון זה עומד ביסודה של העבודה הסוציאלית הנוגדת-דיכוי (Gupta & Blewett, 2008), המושתתת על תפיסה דיאלוגית ולפיה יחסי גומלין בין אנשי מקצוע למקבלי שירותים הם בסיס חברתי לקיום האנושי (ATD Fourth World, 2005).

יישום עקרון השותפות בפרקטיקה קהילתית מודעת-עוני – יחסים שוויוניים המושתתים על כבוד הדדי ועל לימוד משותף (קרומר-נבו, אטיאס ובן-שמאי, 2002) – מציב לפני עובדים סוציאליים ואנשי מקצוע רבים אתגר גדול, משום שחברי הקהילות העניות נמצאים על פי רוב בעמדת נחיתות מול מערכות רבות. מחקרים מראים שהרצון לקדם גישות קהילתיות ביקורתיות בשירותי רווחה ציבוריים מחייב לרקום יחס שוויוני בין הלקוחות לבין העובדים הסוציאליים (סטריאר ובנימין, 2013). גישות אלה מחייבות גם לקדם את יכולת הייצוג העצמי של קבוצות שונות בקהילה בתהליכי קבלת החלטות, לעצב תרבות ארגונית לא בירוקרטית, לכוון ברית עם הלקוחות ולעודד אקלים רפלקסיבי בינם לבין העובדים (סטריאר, 2008).

למידה מתמדת מתוך הידע המצוי ברשות הקהילה

חברי קהילות החיות בעוני הם מקור הכרחי ועשיר של ידע אודות החיים בעוני ואודות הדרכים להתמודד איתו, ומכיוון שהידע הזה ממשיך לזרום, למידה מתמדת מתוך קולותיהם של חברי הקהילה, קולות שעל פי רוב אינם נשמעים, היא משאב מקצועי חיוני לפיתוח פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני. מתוכה ניתן לפתח שירותים, פרויקטים, תוכניות ואסטרטגיות, הנותנים מענה לצורכי הקהילה ואשר עשויים לקדם תהליכים קהילתיים הנחוצים למאבק בעוני. פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מסייעת לקהילות גם לגלות את העוצמה הטמונה בידע המצוי ברשותן. ידע זה חיוני כדי לקרוא תיגר על ההנחות, על האמונות ועל הדימויים המרכיבים את השיח המקצועי והחברתי המתייג קהילות אלה כקהילות מובסות, נטולות כוחות. מחקרי עוני אתנוגרפיים שנערכו בקהילות אלה אכן מצביעים על התרומה העצומה של קולות חברי הקהילה להבנת המורכבות של החיים בעוני (Auyero, 2015).

קידום השתתפותם הפעילה של חברי הקהילה

פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מקדמת את השתתפותם הפעילה של חברי הקהילה בתהליכי קבלת ההחלטות במוסדות קהילתיים, עירוניים ואף לאומיים (Strier, 2019). עבודה קהילתית פיתחה מאגר רחב של מודלים של השתתפות, המאפשרים לקהילות השונות להשמייע את קולן (Hardina, 2003; Minkler, 2012). פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני שואפת לפתח מנהיגות מקומית רחבה, המייצגת קבוצות שונות באמצעות תהליכי שיתוף קהילה ועידוד להשתתפות דמוקרטית. הצורך בחיזוק מנהיגות מסוג זה נובע ממספר טעמים: (1) לקהילות מודרות אין ייצוג עצמי, ומנהיגות מייצגת, רחבה ומודעת, שתכנס את קולן של קבוצות שונות בקהילה, תוכל להשמייע את קולה של הקהילה כולה. (2) מנהיגות אמינה, עם תודעה ביקורתית ובלתי-תלויה, עשויה לתרום, בתנאים מסוימים, לעיצוב שירותים ומדיניות ההולמים את צורכי הקהילה. (3) מנהיגות קהילתית מייצגת עשויה לתרום להצלחת תוכניות התערבות ולהיאבק על קידומן, במיוחד על רקע הניכור והאי אמון שחווים אנשים החיים בעוני ובהדרה כלפי מוסדות השלטון וסמליו. עובדים סוציאליים קהילתיים בשירותי רווחה ציבוריים עשויים, כנציגי הממסד, למלא תפקיד מכריע בשיקום הדיאלוג של קהילות אלה עימו (Fargion, 2018).

פרקטיקה קהילתית המבוססת על זכויות חברתיות

אף שהמחקרים מלמדים שקהילות החיות בעוני תלויות בזכויות חברתיות שיבטיחו להן תנאי חיים המאפשרים קיום בכבוד (Boone et al., 2018), למעשה הן מתמודדות עם מצבים של חסך בזכויות חברתיות בסיסיות או של אי מימושן. בהעדר זכויות חברתיות נחלש עוד יותר מעמדן מול מוסדות וקבוצות אינטרסים בחברה. לכן החשיבות של פרקטיקה קהילתית המבוססת על הזכויות עצומה.

פרקטיקה זו נחוצה לקהילה כדי שתוכל להשיג ולממש זכויות בסיסיות, כגון הזכות לביטחון אישי, הזכות לחינוך שוויוני, הזכות לחינוך בלתי-פורמלי נגיש לילדי הקהילה, הזכות לשמירה על איכות הסביבה, הזכות לתנועה באמצעות תחבורה נגישה, הזכות להשתתף בתהליכי קבלת החלטות בנושאים קהילתיים וזכויות רבות אחרות. על פי רוב אין חברי קהילות החיות בעוני מודעים לזכויות אלה. לכן תוכל פרקטיקה קהילתית המבוססת על זכויות לסייע בידם, באמצעות פעולות של סגור קהילתי, לזהות את המבנים המערכתיים ואת התהליכים המנציחים עוני, הדרה ואי-צדק (Offenheiser & Holcombe, 2003). בה בעת היא תוכל להעניק לקהילה ידע, ערכים וכלים שיסייעו לה לסגור על זכויות חבריה (MacKinnon, 2009).

בניית תודעה-קהילתית ביקורתית

עוני מעצב את תנאי הקיום של קהילות עניות, ובמידה רבה מכונן את תודעתן. תודעתה של הקהילה החיה בעוני מושפעת מאוד מחלוקת הכוח בחברה. קהילות עניות נוטות להטמיע אמונות, הנחות ותפיסות רווחות, המכתימות אנשים החיים בעוני. מחקרים אכן מראים שחברי קהילות עניות מרחיקים את עצמם מזיהוי אפשרי עם בעיית העוני (קרומר-נבו, גורודזייסקי וסער-היימן, 2014). במובן זה הם הופכים, בלי משים, שותפים פעילים בתהליכי האחרה (othering) של קהילותיהם.

העוני, ככל ביטוי של חיים מתוך דיכוי, משפיע על מבנה התודעה של הקהילה. תודעה זו משלימה עם דימויים מעמדיים, תרבותיים ופוליטיים המציירים קהילות אלה כחלשות, כנטולות יוזמה וכחסרות יכולת. פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני אינה מתעלמת מהיבטי התודעה הנובעים מהווייתן של קהילות החיות בתנאי עוני. אדרבה, באמצעות תהליכים של פיתוח מודעות, הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני מקדמת את השחרור התודעתי של קהילות אלה. על-פי פריירה (Freire, 1993, 2013) תהליכי פיתוח המודעות משנים את התודעה, ובאמצעותם קהילות החיות בתנאי עוני יכולות לממש את הפוטנציאל האנושי הטמון בחבריהן ולעצב מחדש את סיפורי חייהם. השיטות המקצועיות לקידום תהליכי המודעות בקרב קהילות עניות שאובות מהגישה הפדגוגית הביקורתית של פריירה, הגורסת מודעות עצמית, יכולת התבוננות ביקורתית על המציאות, אמונה בשינוי וסקרנות. תהליכים אלה מתמקדים בבחינת הסתירות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות, הטמונות במציאות הנוהגת, ובלבון דרכי פעולה חלופיות שיחוללו שינויים. תפקידם של העובדים הסוציאליים המבקשים לסייע לאנשים החיים בעוני ובתנאי דיכוי הוא לקדם את תהליכי פיתוח המודעות, לבחון את גורמי הדיכוי המעצבים את מציאות חייהם ולשנותם (Hegar, 2012).

שינוי יחסי הכוח

עוני הוא תופעה חברתית המשקפת יחסי כוח לא-שוויוניים בחברה (Piven & Ehrenreich, 2005). למרות הביטוי החומרי שלה, בעיית העוני, היקפה, שורשיה והפתרונות המוצעים לה קשורים קשר הדוק לשאלות של חלוקת הכוח בחברה (Belcher & Tice, 2013). היחסים הלא-שוויוניים באים לידי ביטוי בנגישות המוגבלת של קהילות מוחלשות למשאבים כלכליים ולתהליכי קבלת החלטות, לרבות כאלה הנוגעות לחייהן. קהילות מודרות ומוחלשות מתקשות לקדם סדר יום נוגד-עוני, לא רק במישור הפוליטי והכלכלי, אלא גם במישור המקצועי והמוסדי של שירותי הרווחה (Shdaimah, 2008). פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני שואפת אפוא לשנות יחסי כוח אלה באמצעות אקטיביזם קהילתי (Rothman, 1996) וסיוע בהתארגנות קבוצות שייצגו את קהילותיהן, תוך קידום מעורבותן בתהליכי שינוי מדיניות (Belcher, DeForge, & Zanis, 2005).

התמודדות קהילתית עם הצטלבות מיקומי שוליים (גישות לעבודה קהילתית רב-תרבותית)

פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני פועלת בקרב קהילות הנפגעות, בין השאר, מתופעות של הצטלבות מיקומי שוליים (Dominelli & Hackett, 2011). היא רגישה לשוני בין קהילות שונות ובתוכן. לצד הדמיון המעמדי בין הקהילות השונות החיות בעוני, המתבטא למשל בחסך רב-ממדי, יש בכל קהילה כזאת גם הבדלים רבים על רקע מגדר, תרבות, גיל, מוצא אתני, דת או לאום (Small, Harding, & Lamont, 2010). מאפיינים אלה משפיעים על חוויית העוני, על ביטוייה הקהילתיים ועל דרכי ההתמודדות עימם. ההבדלים בין אוכלוסיות עניות שונות מחייבים דרכי טיפול ייחודיות, הרגישות לשונות והכוללות מודעות עצמית רבה מצד אנשי המקצוע המבקשים לסייע להן.

גישות קהילתיות נוטות לעיתים להתעלם מהקשרים חברתיים, דתיים, תרבותיים או אתניים ייחודיים. על כן, כדי למקסם את ההלימה בין הפתרונות המוצעים לבין מאפייניהן הייחודיים של קבוצות שונות בקהילה, יש לפתח אסטרטגיה קהילתית הרגישה להבדלים אלה (אגמון-שניר ושמר, 2016). מדובר במיומנות חשובה, משום שאנשי המקצוע המסייעים לקהילות עניות מגיעים על פי רוב ממעמדות הביניים ולעיתים מקבוצות תרבותיות ואתניות אחרות, ומטבע הדברים הם מושפעים מהערכים ומאורחות החיים הנוהגים בקבוצת ההשתייכות שלהם (Strier, 2019). לכן הצלחתן של ההתערבויות הקהילתיות תלויה במידה רבה ברמת ההלימה שלהן לתפיסות העוני הסובייקטיביות של קבוצות שונות בקהילה. מכיוון שתפיסות אלה מושפעות מהבדלי מגדר, תרבות, גיל ומשתנים אחרים, הרי שהפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני מכירה בתפיסות אלה ופועלת לאורן (Fung, 2004).

גישה רב-מתודית

העוני הוא תופעה מורכבת ורב-ממדית המחייבת תשובות רב-מתודיות. משום שהעוני משפיע על קשת רחבה של תחומים – הפרט, המשפחה, הקהילה והמדיניות – הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני שואפת להנהיג התערבויות הקושרות תחומים אלה (Miller, Tice, & Hall, 2008). במובן מסוים זוהי פרקטיקה חתרנית, משום שהיא קוראת תיגר על מוסכמות ארגוניות ומוסדיות, הנוטות לפצל בין רמות המיקרו, המזו והמקרו של הפרקטיקה (Rothman & Mizrahi, 2014), בין עובדים פרטניים לעובדים קהילתיים, בין עבודה סוציאלית עם משפחות לבין עבודה סוציאלית קהילתית.

הגישה הרב-מתודית הנדרשת לטיפול בעוני מחייבת רצף שאיננו סדור, אלא מותאם להקשר הייחודי של הקהילה. ברמה הפרטנית, פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מיועדת לפתח מסגרות שמטרתן לחזק את הדימוי העצמי של הפרט, לפתח הון אנושי באמצעות הקניית מיומנויות, ידע וכלים להתמודדות עם אתגרים שהחיים בעוני מעמידים לפני הפרט. הפרקטיקה הקהילתית המודעת-עוני מקדמת תהליכי העצמה של יחידים, משפחות

וקבוצות ייחודיות בקהילה באמצעות תוכניות חינוך, תרבות ורווחה. ברמת הקהילה, פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מסייעת בחיזוק ההון החברתי, מקדמת התארגנויות של קבוצות פונקציונליות סביב מטרות משותפות, מגדלת מנהיגות מקומית מייצגת, מסייעת בגיבוש מסגרות להשתתפות ומנחילה תודעה ביקורתית. ברמת המדיניות החברתית, פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מעודדת את חברי הקהילה ליטול חלק פעיל בקידום מדיניות נוגדת-עוני ומקנה גישות, ידע ומיומנויות של פרקטיקת מדיניות מבוססת-קהילה להתנגדות להצעות למדיניות פוגענית. במובן זה פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני מכשירה את התנאים המאפשרים לחברי קהילות אלה לממש את אזרחותם המהותית באמצעות השתתפות אקטיבית במערכת הדמוקרטית (Zanbar, 2018).

5. דיון

לידתה של העבודה הסוציאלית הקהילתית קשורה קשר הדוק עם המחקר המדעי של קהילות עניות (Converse, 2017). צ'רלס בות' (Charles Booth), מחלוצי חוקרי העוני, שחקר עוד בסוף המאה ה-19 את העוני בקרב תושבי שכונות מצוקה בלונדון, נעזר בחברת **תנועת בתי ההתיישבות** (Settlement Houses Movement) בלונדון, לצורך איסוף נתוני מחקרי העוני הראשונים (Vaughan, 2018). מאוחר יותר ייסדה ג'יין אדמס (Jane Addams), ממכוננות מקצוע העבודה הסוציאלית, את ה-Hull House בשיקגו, לשם קידום העבודה הקהילתית בקהילות מהגרים ופועלים (Blank, 1998). מחקריו של בות' ומחקרים מאוחרים יותר שערכו סוציולוגים אורבנים באוניברסיטת שיקגו סייעו לקעקע את ייחוס העוני לפרט, לאחר שהצביעו על מחוללי עוני מבניים, קהילתיים ומרחביים, כגון אבטלה, תנאי עבודה ובריאות ירודים ותנאי חיים בלתי נאותים.

גם כיום, 100 שנים ויותר אחרי לידתה של העבודה הסוציאלית כמקצוע, הזיקה בין תופעת העוני לבין הפרקטיקה הקהילתית עדיין רלוונטית. תרומותיה של הפרקטיקה הקהילתית למען חברי קהילות אלה ויחד איתם מתועדות היטב בספרות המקצועית. מחקרים שונים מראים שפרקטיקה קהילתית מאפשרת את אלה: לזהות צרכים ייחודיים המשותפים לקהילות החיות בעוני; למצוא פתרונות מקומיים משותפים לחיים בעוני; לגלות יכולות ומשאבים קהילתיים המצויים בקהילה; לתכנן ולקדם דרכי פעולה מותאמות להתמודדות עם שורשי העוני בקהילות שונות; להשמיע את קולם של חברי הקהילה באמצעות תהליכי ייצוג עצמי מול השלטון ומוסדותיו; לסנגר על זכויות חברתיות של הקהילה; לפתח מנהיגות קהילתית המודעת לעוני; לבנות יכולות קהילתיות להתמודדות עם עוני; לחדש הון חברתי לנוכח כרסומו המתמשך; ליצור הון סימבולי הנחוץ למאבק בהאחרה של קהילות עניות; לגייס משאבים מתוך הקהילה ומחוצה לה כדי להתמודד עם חסך רב-ממדי של קהילות עניות; להקים שותפויות קהילתיות וחוף-קהילתיות רב-מגזריות; לקדם בקרב קהילות פונקציונליות התארגנויות קהילתיות לצורך פתרונות למצוקותיהן; לעודד

השתתפות בתהליכי פרקטיקה של מדיניות לקידום מדיניות חברתית נוגדת-עוני, יצירת נכסים מבוססי-קהילה ותרומות רבות אחרות (Netting et al., 2016).

מאמר זה מציע מסגרת מושגית לפרקטיקה קהילתית מודעת-עוני. מסגרת זו נועדה להתמודד עם שני תהליכים מקבילים ומדאיגים שקורים כיום: שחיקה מתמשכת של חוסן של קהילות החיות בתנאי עוני והדרה, במצב אי-שוויון מתרחב ברמה המקומית והגלובלית (Healey, 2019); התערערות מתמדת של מעמד העבודה הסוציאלית הקהילתית, הן בשירותי הרווחה הציבוריים, הן בחינוך האקדמי לעבודה סוציאלית והן במחקר בעבודה סוציאלית (בלנק-גומל, 2018). תהליכים אלה, המתחוללים אמנם בישראל, משקפים מגמות כלל-עולמיות (Austin, 2019). יש בכך פרדוקס, משום שדווקא לנוכח העמקת העוני והקיטוב החברתי בחברה הניאו-ליברלית הבתר-תעשייתית, ניתן היה לצפות לפריחה מיוחדת של עבודה סוציאלית ברמת המקרו, הן במישור התיאורטי והן במישור המעשי. במאמר זה אני מבקש לתרום לסגירת פער זה באמצעות הצעת מסגרת מושגית של פרקטיקה קהילתית מודעת-עוני בעבודה סוציאלית. מסגרת זו מוסיפה נדבך למסע התיאורטי והמתודולוגי המבורך שעורכים חוקרים בישראל בשנים האחרונות, ומטרתו לפתח ערכים, ידע וכלים לקידום עבודה סוציאלית מודעת-עוני (קרומר-נבו, 2015; קרומר-נבו ועמיתים, 2002; סטריאר ועמיתים, 2017). קידומה של פרקטיקה קהילתית מודעת עוני כרוך בהתמודדות עם אתגרים רבים. פרקטיקה זו מחייבת היערכות רעיונית וארגונית, כמו גם השקעה בפיתוח, בהכשרה ובהעשרה של המרכיב הקהילתי בעשייה המקצועית של עובדים סוציאליים בישראל.

6. השלכות על המדיניות, על השירותים ועל הפרקטיקה

המאמר מחדד את הצורך בפיתוח מדיניות חברתית מקומית ולאומית לקידום מצבן של קהילות החיות בעוני בישראל. המדיניות הנדרשת היא פרקטיקה רפלקסיבית (Fook & Gardner, 2012), המתבססת על שיח של זכויות חברתיות בתחומי הבריאות, הדיוור, התעסוקה, החינוך והתכנון העירוני. עליה לעודד את השתתפותם הפעילה של חברי הקהילות ולקחת בחשבון את הידע המקומי שהם אוצרים בתוכם (Rountree & Pomeroy, 2010).

על שירותי הרווחה הציבוריים לקדם עבודה סוציאלית רב-ממדית, כלומר עבודה פרטנית, משפחתית, קהילתית ופוליטית, הנותנת מענה למורכבותה של בעיית העוני. פרקטיקה מסוג זה עשויה לסייע בזיהוי צרכים משותפים לקהילה, לעזור במציאת פתרונות מקומיים משותפים לחיים בעוני ולגלות יכולות ומשאבים קהילתיים הטמונים בקהילה. עוד היא תוכל לסייע בתכנון דרכי פעולה להתמודדות עם שורשי העוני בקהילות השונות. פרקטיקה

זו רואה חשיבות עליונה בייצוג עצמי של תושבי קהילות אלה ובהשמעת קולם במפגשים עם השלטון ועם מוסדותיו. לבסוף, הפרקטיקה הקהילתית המודעת לעוני חותרת לסנגר על זכויותיה החברתיות של הקהילה ולהצמיח מנהיגות קהילתית המודעת לעוני והנאבקת בו.

מקורות

- אברבך, א' ואבני, ש' (2007). **אי שוויון בבריאות והתמודדות עימו**. ירושלים: משרד הבריאות.
- אגמון-שניר, ח' ושמר, א' (2016). **כשירות תרבותית בעבודה קהילתית**. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, השרות לעבודה קהילתית.
- אלדר-אבידן, ד' (2011). **מרכז סיוע-עוצמה להתמודדות עם עוני והדרה חברתית: מודל להקמה והטמעת מרכז עוצמה במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, משרד הרווחה והשירותים החברתיים ועמותת מעורבות.
- אלון, י' וכהן, ע' (2011). תפיסת מקום, דימוי תקשורתי, תדמית וקשר למקום: המקרה של ערי הפיתוח בנגב המערבי. **אופקים בגאוגרפיה, עז**, 89-109.
- אמאיל, ע' וכמון, נ' (2011). הון חברתי: משמעותו, מדידתו והקשרים בינו לבין תכנון עירוני. **תכנון**, 8, 20-43.
- אנדבלד, מ' (2018). **דוח מחקר: המיזם הלאומי לביטחון תזונתי – מחקר הערכה**. ירושלים: משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, מתוו"ה – אגף מחקר, תכנון והכשרה.
- בהם, א' (2004). פרקטיקה קהילתית: בניית מודלים מובחנים לפי התנאים של הקהילה וצרכיה. **חברה ורווחה, כד**, 453-470.
- בלנק-גומל, א' (2018). מקצועיות והתמקצעות: היחסים בין המדינה, העבודה הסוציאלית והעבודה הקהילתית בישראל. **סוציולוגיה ישראלית, יט(2)**, 145-168.
- בלס, נ' (2018). **מערכת החינוך: מבט על**. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- יצחקי, ח' ובוסטיין, ע' (2012). עבודה סוציאלית קהילתית: בין עבר לעתיד. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), **עבודה סוציאלית בישראל** (עמ' 213-231). תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד.
- סדן, א' (2009). **עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי**. תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד.
- סטריאר, ר' (1995). **משו"ב: מעורבות, שותפות וסנגור בקהילה**. ירושלים: החברה למרכזים ולמינהלים קהילתיים בירושלים.
- סטריאר, ר' (2001). מהדרה למעורבות. **חברה ורווחה, כא(2)**, 213-232.
- סטריאר, ר' (2008). **אסטרטגיות קהילתיות להתמודדות עם עוני**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

סטריאר, ר', בן עוז, מ', דיקמן, ה', חשיבון, ס', תורג'מן, נ', סלומון, מ', עלו-חמרה, ח' וקיפרמן, מ' (2017). עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונספטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני. **חברה ורווחה**, לז', 629-653.

סטריאר, ר' ובנימין, ש' (2013). שילוב עבודה סוציאלית ביקורתית אנטי-דכאנית בשירותי הרווחה הציבוריים: מרטוריקה לפרקטיקה, **חברה ורווחה**, לג(4), 615-633.

קאופמן, ר' (2012). עשור למאבק למען צדק חברתי: היבטים ארגוניים של אקטיביזם קהילתי בבית ספר לעבודה סוציאלית. **חברה ורווחה**, לב(4), 579-600.

קרומר-נבו, מ' (2015). עבודה סוציאלית מודעת לעוני. **חברה ורווחה**, לה(3), 301-321.

קרומר-נבו, מ' אטיאס, ע' ובן-שמאי, א' (2002). שגרת העבודה עם משפחות במצוקה עמוקה בשירותי הרווחה: קווי יסוד לדיון מקצועי. **חברה ורווחה**, כב, 199-221.

קרומר-נבו, מ', גורדזייסקי, א' וסער-הימן, י' (2014). חובות, עוני והדרה כלכלית. **ביטחון סוציאלי**, 95, 11-38.

קרומר-נבו, מ', וייס-גל, ע' ולוין, ל' (2010). בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד. **חברה ורווחה**, לז(2), 213-238.

קרומר-נבו, מ', וייס-גל, ע' ומוניקנדס, מ' (2008). עבודה סוציאלית מודעת לעוני: מסגרת קונצפטואלית להכשרה מקצועית. **חברה ורווחה**, כח(2-3), 177-202.

רוזנפלד, י' (1993). שותפות – קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. **חברה ורווחה**, יג(3), 225-236.

שפיר, ש', שרר, מ', קורין-לנגר, נ' ווייס, ע' (2002). התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. **חברה ורווחה**, כב, 135-152.

ACOSA (2017). *About the special commission*.

<https://www.acosa.org/joomla/about-the-specialcommission>

Aldridge, H., Parekh, A., MacInnes, T., & Kenway, P. (2011). *Monitoring poverty and social exclusion*. York, UK: Joseph Rowntree Foundation and the New Policy Institute.

ATD Fourth World (2005). *Getting the right trainers: Enabling service users to train social work students and practitioners about the realities of family poverty in the UK*. London, UK: ATD.

Austin, M. J. (2019). Pathways for promoting macro practice in social work education: A commentary. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 43(4), 241-257.

Auyero, J., (Ed.). (2015). *Invisible in Austin: Life and labor in an American city*. Austin, TX: University of Texas.

Awotona, A. (Ed.). (2012). *Rebuilding sustainable communities with vulnerable populations after the cameras have gone: A worldwide study*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.

Belcher, J. R. & Tice, C. (2013). Power and social work: A change in direction. *Journal of Progressive Human Services*, 24(1), 81-93.

- Belcher, J. R., DeForge, B. R., & Zanis, D. (2005). Why has the social work profession lost sight of how to end homelessness? *Journal of Progressive Human Services, 16*, 5-24.
- Beresford, P., Croft, S., & Adshead, L. (2008). We don't see her as a social worker: A service user case study of the importance of the social worker's relationship and humanity. *British Journal of Social Work, 38*(7), 1388-1407.
- Blank, B. (1998). Settlement houses: Old idea in new form builds communities. *The New Social Worker, 5*(3), 4-7.
- Block, P. (2018). *Community: The structure of belonging*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Boehm, A. & Cnaan, R. (2012). Towards a practice-based model for community practice: Linking theory and practice. *Sociology & Social Welfare, 39*, 141-168.
- Boone, K., Roets, G., & Roose, R. (2018). Social work, poverty and anti-poverty strategies: Creating cultural forums. *British Journal of Social Work, 48*(8), 2381-2399.
- Brent, J. (2004). The desire for community: Illusion, confusion and paradox. *Community Development Journal, 39*(3), 213-223.
- Checkoway, B. (1997). Core concepts for community change. *Journal of Community Practice, 4*(1), 11-29.
- Cummins, I. (2016). Reading Wacquant: Social work and advanced marginality. *European Journal of Social Work, 19*(2), 263-274.
- Cozzarelli, C., Wilkinson, A. V., & Tagler, M. J. (2001). Attitudes toward the poor and attributions for poverty. *Journal of Social Issues, 57*, 207-228.
- Cowden, S. & Singh, G. (2007). The 'User': Friend, foe or fetish? A critical exploration of user involvement in health and social care. *Critical Social Policy, 27*(1), 5-23.
- Crisp, R., McCarthy, L., Parr, S., Pearson, S., & Berry, N. (2016). *Community-led approaches to reducing poverty in neighbourhoods: A review of evidence and practice*. Sheffield Hallam University: Centre for Regional Economic and Social Research.
- Dobson, R. (2015). Power, agency, relationality and welfare practice. *Journal of Social Policy, 44*(4), 687-705.
- Dominelli, L. & Hackett, S. (2011). Diversity: Engaging with and planning for difference. *International Social Work, 54*(4), 467-469.
- Fargion, S. (2018). Social work promoting participation: Reflections on policy practice in Italy. *European Journal of Social Work, 21*(4), 559-571.
- Fook, J. & Gardner, F. (2012). *Critical reflection in context: Applications in health and social care*. Hoboken, NJ: Taylor and Francis.

- Hardina, D. (2003). Linking citizen participation to empowerment practice. *Journal of Community Practice, 11*(4), 11-38
- Gardner, D. S., Tuchman, E., & Hawkins, R. (2010). A cross-curricular, problem-based project to promote understanding of poverty in urban communities. *Journal of Social Work Education, 46*(1), 147-156.
- Freire, P. (1993). *Pedagogy of the oppressed* (2nd ed.). New York, NY: Continuum.
- Freire, P. (2013). *Education for critical consciousness* (reprint edition). London, UK: Bloomsbury Academic Publishing.
- Fung, A. (2004). *Empowered participation: Reinventing urban democracy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Garrett, P. M. (2002). Social work and the just society: Diversity, difference and the sequestration of poverty. *Journal of Social Work, 2*(2), 187-210.
- Gupta, A. & Blewett, J. (2008). Involving services users in social work training on the reality of family poverty: A case study of a collaborative project. *Social Work Education, 27*(5), 459-473.
- Gutiérrez, L. M., Santiago, A. M., & Soska, T. M. (2015). Building knowledge and theory for community practice. *Journal of Community Practice, 23*(1), 1-4.
- Hardcastle, D. A., Powers, P. R., & Wenocur, S. (2004). *Community practice: Theories and skills for social workers* (2nd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press
- Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. Florence, Italy: UNICEF International Child Development Centre.
- Healey, J. (2019). *Global poverty and wealth inequality*. Thirroul, NSW: Spinney Press.
- Hegar, R. (2012). Paulo Freire: Neglected mentor for social work. *Journal of Progressive Human Services, 23*(2), 159-177.
- Krishna, A. (2008). *Poverty, participation, and democracy: A global perspective*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lerch, D. (2017). *The community resilience reader. Essential resources for an era of upheaval*. Washington: Island Press.
- MacKinnon, S. T. (2009). Social work intellectuals in twenty-first century: Critical social theory, critical social work and public engagement. *Social Work Education, 28*(5), 512-527.
- Miller, S., Tice, C., & Hall, D. (2008). The generalist model: Where do macro and micro converge? *Advances in Social Work, 9*(2), 79-90.
- Netting, F. E., O'Connor, M. K., Cole, P. L., Hopkins, K., Jones, J. L., Kim, Y., & Wike, T. (2016). Reclaiming and reimagining macro social work education: A collective biography. *Journal of Social Work Education, 52*(2), 157-169.

- Offenheiser, R. C. & Holcombe, S. H. (2003). Challenges and opportunities in implementing a rights-based approach to development: An Oxfam America perspective. *Nonprofit & Voluntary Sector Quarterly*, 32(2), 268-301.
- Oreopoulos, P. (2003). The long-run consequences of living in a poor neighborhood. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1533-1575.
- Piven, F. F. & Ehrenreich, B. (2005). The truth about welfare reform. In L. Panitch & C. Leys (Eds.), *Telling the truth* (pp. 78-92). New York, NY: Monthly Review Press.
- Reisch, M. (2016). Why macro practice matters. *Journal of Social Work Education*, 52(3), 258-268.
- Reisch, M. (2018). The year 1968: The turning point when US social work failed to turn. *Critical & Radical Social Work*, 6(1), 7-20.
- Rothman, J. (1996). The interweaving of community intervention approaches. *Journal of Community Practice*, 3(3-4), 69-99.
- Rothman, J. & Mizrahi, T. (2014). Balancing micro and macro practice: A challenge for social work. *Social Work*, 59(1), 91-93.
- Rountree, M. & Pomeroy, E. (2010). Bridging the gaps among social justice, research, and practice. *Social Work*, 55, 293-295.
- Segal-Engelchin, D. & Kaufman, R. (2008). Micro or Macro orientation? Israel students' career interests in an anti-social era. *Journal of Social Work Education*, 44(3), 139-157.
- Shdaimah, C. S. (2008). Of pots of gold and pots of glue: Society's maltreatment of America's poorest children and their families. *Journal of Progressive Human Services*, 19(2), 92-111.
- Small, M. L., Harding, D. I., & Lamont, M. (2010). Reconsidering culture and poverty. The Introduction. Reconsidering culture and poverty – Special issue. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 629(1), 6-27.
- Soskolne, V. & Manor, O. (2010). Health inequalities in Israel: Explanatory factors of socio-economic inequalities in self-rated health and limiting longstanding illness. *Health & Place*, 16(2), 242-251.
- Strier, R. (2019). Resisting neoliberal social work fragmentation: The wall-to-wall alliance. *Social Work*, 64(4), 339-345.
- The Organization for Economic Co-operation and Development (2003). *Poverty and health: DAC guidelines and reference documents*. Paris: OECD.
- Vaughan, L. (2018). *Mapping society: The spatial dimensions of social cartography*. London, UCL Press.
- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge, UK: Polity Press.

- Warren, R. L. (1969). A community model: Types of responsive social change at the community level. In R. M. Kramer & H. Specht (Eds.), *Readings in community organization practice* (pp. 40-48; 205-222). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Weil, M. (Ed.). (2005). *The handbook of community practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wilson, W. J. (2009). More than just race: Being black and poor in the inner city. *Poverty & Race*, 18(3), 1-11.
- World Bank (2020). *International debt statistics*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank (2020). *Global economic prospect*. Washington, DC: World Bank.
- Zanbar, L. (2018). The impact of community activity on the personal resources of low-SES residents: Differences between activists and non-activists. *Community Development*, 49(4), 415-431.

